ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، ئەدەبىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئۇيغۇر ئاكادېمىيىسى

كۈچ - قۇۋۋەت بىلىمدىندۇر، سائادەت ئىلىمدىندۇر.
Güç - Kuvvet Bilimdendir, Saadet İlimdendir.

ئانا تىلنىڭ كارامىتى

يوللىغۇچى: ئاكادېمىيە يوللانغان ۋاقتى: 2018- يىل 26- سېنتەبىر ئورنى: ئانا تىل

ULY gha aylandurup körüsh USY gha aylandurup körüsh UEY gha aylandurup körüsh

چىڭغىز ئايتماتوۋ (قىرغىزستان)

ماخمۇتجان ئىسلام تەرجىمىسى

شائىر رەسۇل ھەمزاتوۋ داغىستان تاغلىق رايونىدىكى كۆپ خىل توغرىسىدا ئۆزىگە خاس يۇمۇرلۇق تىل بىلەن مۇنداق ئىزاھات بەرگەنىدى: ئەينى چاغدا، خۇدا بۇ يەردىكى مىللەتلەرگە تىل تەقسىم قىلىۋاتقاندا، شىددەتلىك شۇڭغان چىقىپ كەتكەنكەن. شۇڭا خۇدا ئالدىراپ ـ تېنەپلا بۇ يەرگە ئەرشتىن ھەر خىل تىللار قاچىلانغان بىر تاغارنى تاشلىغانكەن. داغىستاندىكى تىلنىڭ بىر ـ بىرىدىن زور دەرىجىدە پەرقلىق بولۇشى بۇرۇن بۇ يەردىكى مىللەتلەرنى بىر ـ بىرىدىن بەكلا ئايرىۋېتكەن. گەرچە ئۇلار مەنىۋى جەھەتتە ۋە تۇرمۇش شەكلى جەھەتتە بىر ـ بىرىگە يېقىن بولسىمۇ، ئەمما قوشنا تاغ جىلغىلىرىدا ئەمەس، بەلكى خشاشمايدىغان قىتئەلەردە ياشىغاندەك تۇرمۇش كەچۈرگەن. شىمالىي كاۋكازنىڭ شەرق تەرەپىگە جايلاشقان بۇ يەردىكى ھەر بىر ئاۋۇلنىڭ ئۆزىگە خاس تىلى بار. بۇ تىللار تۈركى تىللار، كاۋكاز تىللىرى، ئىران تىللىرى ھەتتا يەھۇدى ۋە سۇرىيان تىللىرىغا چېتىلىدۇ، قوشنا ئاۋۇللارنىڭمۇ تىلى بىلەن ئوخشاشمايدۇ، بىر ـ بىرىگە يېقىن

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئىسىل ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

كەلمەيدۇ، ئۇلارنىڭ تومۇرىمۇ ئوخشاشمايدۇ. رەسۇل ھەمزاتوۋ« بۇرۇن داغستاننىڭ تارىخى پىچاق بىلەن ئويۇلغان يېزىقتا خاتىرىلەنگەن، 20 - ئەسىرگە يەتكەندىلا داغستاندا پەي قەلەم بولغان» دەيدۇ. ئەمما، دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر ئېلىپبەدىن داغستان تىلىدىكى بارلىق تاۋۇشلارنى ئىپادىلىگۈدەك بىر يۇرۇش ھەرپ تاپقىلى بولمايدۇ. شۇڭلاشقا سوۋېت ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى يىللاردا، داغستاندىكى تىللار ئۈچۈن يېزىق ئىجاد قىلىشتا، رۇس تىلى ھەرپلىرى ئۈستىگە ئالاھىدە ھەرپ ۋە شەرتلىك بەلگىلەرنى قوشۇش ئارقىلىق ھەرپ يارىتىلغان. بۈگۈنكى كۈندە، ئىككى مىليونغا يېقىن داغستان خەلقى ئوتتۇز نەچچە خىل تىل ئىشلىتىدۇ. داغستاندا بەش خىل يېزىقتا گېزىت - ژۇرنال، ئەدەبىي ئەسەرلەر نەشر قىلىنىدۇ. يالغۇز ئاۋار تىلىدىلا ئەمەس «بۇلار شۇ جايدىكى نوپۇس ئەڭ كۆپ مىللەت، نوپۇسى سەككىز يۈز مىڭدىن ئاشىدۇ»، يەنە تات «بۇلار پەقەت ئون بەش مىڭلا» تىلىدا كىتاپ نەشر قىلىنىدۇ.

ئەمما، شۇنىڭغا قارىماستىن، داغستاندا ئۆز تىلى بىلەن شېئىر يازىدىغان شائىردىن ئىككى مىڭى بار. دۇنيانىڭ ھەمما جايلىرىدا بار ئاز سانلىق مىللەتلەر مەسلىسى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، بىرلا ئادەمنىڭ مەسلىسى چاغلىق بىر ئىش، ئەمما، كونىلارنىڭ سۆزى بويىچە، ئۆتۈكنى كىم كىيگەن بولسا شۇنىڭ پۇتى ئاغرىيىدۇ، دەردىنى ئۆتۈك كىيگەن ئادەملا بىلىدۇ، دېگەندەك سانى ئەڭ ئاز مىللەتلەرنىڭ مەسلىسى ئەڭ زور، ئەڭ مۇھىم بولىدۇ، بەزىدە بۇ مەسىلە تېخى ئادەمنى بىئارام قىلىدۇ. بۇ يەردە دېيىلۇاتقان مەسىلە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ ئىستىقبالى مەسلىسى. بۇ ئالدى بىلەن دۇنيادىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىلى مەسلىسىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. چۈنكى تىل بولمىسا، ئۇلارنىڭ مەنۇى بايلىقىنى راۋاجلاندۇرۇشتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. مىللىي مەدەنىيەتنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئامىلى بولغان تىل، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا يەنە مىللىي مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ۋاستىسى بولىدۇ. ھەر قانداق مىللەتنىڭ تىلىنى خەلقنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ياراتقان، ئۇ تەڭدىشى يوق ئاجايىپ مۆجىزە بولۇپ، ئۇنىڭ يوقلىشى ئەڭ زور زىياندىن باشقا نەرسە ئەمەس، نۇرغۇن تىللار يوقلىدۇ ھەم يوقالدى، ئۇلارنى قايتا تىرىلدۈرۈشنىڭمۇ زۆرۈرىيىتى يوق، ئۇلار مەۋجۇت بولغان دەۋرىمۇ كەلمەسكە كەتتى، ئەمدى مەۋجۇت تىللارنى قەدىرلەش، ئاسراش كېرەك، ئۇلار پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق بايلىقى. دۇنيا تىلىدىن تەشكىللەنگەن مەۋجۇدات ئالمىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. تارىختا تىلدىن تەشكىللەنگەن ئېكولوگىيە پەيدا بولغان. تىل ئېكولوگىيىسى خۇددى تەبىئەت ئېكولوگىيىسىگە ئوخشاشلا ناھايىتى مۇرەككەپ ۋە نازۇك بۇ يەردە پراگماتىزملىق نۇقتىئىنەزەرگە ئەمەل قىلىشقا بولمايدۇ، پراگماتىزملىق نۇقتىئىنەزەر ئاپتوماتلاشتۇرۇش ئىشلىرىدا ئىشلەيدۇ، ئۇنى مەدەنىيەت ئىشلىرىغا تەبىقلاشقا بولمايدۇ. بۇندىن باشقا، چوڭ مىللەتلەرنىڭ تىلى ئۇششاق مىللەتلەرنىڭ تىلىنى بارا - بارا چەتكە قاقىدىغان ۋە ئاسىملاتسىيە قىلىدىغان ئەھۋالمۇ بەزى - بەزىدە كۆرۈلۈپ قالىدۇ.

ناھايىتى روشەنكى ، ھازىر بىر خىلالاشتۇرۇش، ئاز سانلىق مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ ئارتۇقچىلىق ۋە ئالاھىدىلىكلىرىنى يوقاتا چىقىرىشقا قىزىقىپ قالغان پىكىرلەرمۇ بار. بۇنداق پىكىرلەرگە نسبەتەن، بىزدە سەگەك كاللا بولۇشى كېرەك، بۇنداق پىكىرلەردە مەسلىنىڭ ماھىيىتى بۇرمىلانغان. بىر - بىرىگە يار - يۆلەك بولۇش، بىر - بىرىگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش پرىنسىپى ئۈچۈن بىرلىشىش كېرەك، ئەمما ھەر قايسى مىللەت ۋە ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى بەزى جەھەتلەردە ئۆز ئالاھىدىلىكىنى ساقلىشى كېرەك. ئاۋادا بۇ ئالاھىدىلىكلەر كېرەكسىز قىلىنسا، ئۇ ھالدا بىر - بىرىگە يار - يۆلەك بولۇش، بىر - بىرىگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش دېگەندىن ھېچنىمە قالمايدۇ، بىرلىشىشنىڭ زۆرۈرلۈكىمۇ يوقلىدۇ. مەن چوڭقۇر ئىشىنىمەنكى، رېئاللىقتا ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ مۇھىم تىلىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ھەمدە شارائىت يارىتىپ مۇشۇ تىللارنىڭ ئۆزگە مىللەتلەرنىڭ مەنۇى ۋە ماددىي تۇرمۇشىدىكى يېڭى نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىشنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ، شارائىت يارىتىپ تىلىنىڭ ئېچىكى راۋاجلىنىش يولى يەنى دۇنيادىكى ئىلغار تىللارنىڭ تەقرىبلىرىگە بۆاستە ياكى ۋاستىلىك تايىنىپ ئۆز تىلىمىزنى ئۆزلۇكسىز بېيىتىش يولى ئارقىلىق ئاز سانلىق مىللەتلەر تىلىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈشنىڭ تولۇق ئىمكانىيىتى بار. ئېلىمىزنىڭ تەجرىبىلىرى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلىغان. سوۋېت ئىتتىپاقىدا چوڭ - كىچىك يۈز نەچچە مىللەت بار. ئۇلار ئاتمىش يىل بۇرۇن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن بىرلىشىش ئاساسىدا بىرلىككە كەلگەن سوۋېت دۆلىتىنى قۇرغان. بىز ئۆتۈپ كەتكەن ئۇزاق يىللاردىلا تاللاش مەسلىسىگە چ كەلگەندۇق: يۇكسەك دەرىجىدە راۋاجلانغان تىلنى ئىشلىتىش كېرەكمۇ ياكى بىرلىكتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش يولىغا يەنى ئىلغار مىللەتلەرنىڭ تىلىدىن ېيدىلىنىپ، ئۆز مىللىتىمىزنىڭ تىلىنى ئۇلار بىلەن بىر قاتاردا راۋاجلاندۇرۇش يولىغا ماڭمىزمۇ؟ ئەلۋەتتە، تامامەن مول ئەدەبىيات ۋە ئىلمىي ئەنئەنسى بار، يۇكسەك

دەربجدە راۋاجلانغان تىلغا ئۆتۈپ ، ئىجادىيەت بىلەن شۇ تىلدا شۇغۇللىنىش، ئۆز مىللىتىمىزنىڭ تىلىنى راۋاجلاندۇرىمىز دەپ جاپا چەكمەسلىك يولىغا مېڭىش، شۇبھىسىزكى، ناھايىتى يەڭگىل ئىدى. بۇنداق ئەركىن تاللاش ئادەمنى مەھلىيا قىلاتتى.

بىراق، بۇنداق تاللاش ئۆز مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيىتىنى سۇلغۇنلاشتۇرۇپ، قۇرۇتۇپ قويماسمۇ؟ ئۇ مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ دەۋر روھى جەھەتتە مۇھىم ئىلگىرىلەشلەرگە ئېرىشىشنى ئىلگىرى سۈرەلەرمۇ؟ ئەڭ مۇھىمى، بۇ خىل ھالەت تارىخنىڭ «يارىتىشى»غا ئۇيغۇن بولۇپ، ناھايىتى مۇرەككەپ، ناھايىتى كۆپ خىل دۇنيانىڭ ئورتاق پايدا ـ مەنپەئىتىگە ئايلىنالامدۇ؟ قېنى، كىم ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىدە نېمىلەرنى ساقلاشنىڭ ياخشى، نېمىلەرنى ساقلاشنىڭ يامان بولىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلالايدۇ؟ بۇ مەسىلە توغرىسىدا دائىم ئويلىنىشقا، « قوللاش » ياكى «قارشى تۇرۇش»نى دەڭسەپ كۆرۈشكە توغرا كېلىدۇ. تىلنى تاللايدىغان چاغدا، ئەركىن تاللاشنىڭ مۇمكىنچىلىكىگە ۋە بى رگراژدانىنىڭ خەلق ئالدىدا ئۆتەشكە تېگىشلىك بۇرچىغا ھۇرمەت قىلىش زۆرۈرلۈكىنى ئۇنتۇماسلىق كېرەك. چۈنكى خەلق بىزنى بېقىپ چوڭ قىلغان ھەمدە ئۆزىنىڭ . ئەڭ قىممەتلىك بايلىقى بولغان تىلنى بىزگە ئاتا قىلغان. بىز ئانا تىلىنىڭ كارامىتىگە ئاپىرىن ـ تەھسىن ئېيتماي تۇرالمايمىز. بىز پەقەت باللىق چاغلىرىمىزدىن باشلاپ ئىگىلىگەن ئانا تىل بىلەنلا ئادەم قەلبىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىدىكى مىللىي غۇرۇر بۇلقىنى ئاچالايمىز: ئانا تىل بىلەنلا خەلق تەجرىبىلىرىدىن تۇغۇلغان شېئىر ئارقىلىق يۈرەك ـ قەلبىلەرگە مادار ـ دەرمان بېرەلەيمىز، پەقەت شۇنداللا ئەسلى ـ نەسلىمىزدىن تارتىپ قوللىنىپ كېلىۋاتقان ئاجايىپ مۆجىزىلىك، مەزمۇنى دېڭىز ـ ئوكيانلاردىن چوڭقۇر ئانا تىلدىن ئېستېتىك زوق ئالالايمىز. پەقەت باللىق دەۋرىدلا ئانا تىلنى ھەقىقىي چۈشىنەلەيمىز، پەقەت باللىق دەۋرىدلا ئۆزىمىز بىلەن ئەتراپىمىزدىكى ئادەملەر، قاتلام ـ تەبەقىلەر ۋە مەلۇم مەدەنىيەت ئوتتۇرىسىدا زىچ مۇناسىۋەت بارلىقىنى ھېس قىلالايمىز. دېمەكچىمەنكى، ھېچبولمىغاندا ئۆزۈمنىڭ تەجرىبىسىگە ئاساسەن شۇنداق دېيەلەيمەنكى، بىر ئادەم باللىق دەۋرىدە ئۆزى ئادەتتە ئۇچرىشىپ تۇرغان ئىككى خىل، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ كۆپرەك تىلنى ماھىيەت جەھەتتىن چوڭقۇر ئىگىلىيەلەيدۇ، گەپ بۇ تىللارنىڭ باشتىلا ئۇنىڭغا ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتكەنلىكىدە، مەن ئۇچۇن ئېيتقاندا، رۇس تىلى ئانا تىلدىن، يەنى قىرغىز تىلىدىن تۆۋەن تۇرمايدۇ. قىرغىز تىلى باللىق چېغىمدىلا ئانا تىلم بولغان، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۇ مېنىڭ ئۆمۈرلۈك ئانا تىلم. ئۆزگە مىللەتلەرنىڭ يۈكسەك دەرىجدە راۋاجلانغان مەدەنىيەت نەتىجىلىرىدىن تولۇق پايدىلانمىساق، بىز كۆپ خىل مىللەتلەرنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرالمايمىز. مانا بۇ بىزنىڭ ئىككىنچى خىل يولنى تاللىشىمىزدىكى سەۋەب، بۇ يول مۇشكۈلرەك، ئەمما مول نەتىجىلىك يول، بىزدىكى ئۇچتىن بىر قىسىم مىللەتلەرنىڭ يېزىقى يوق ئىدى، كېيىنچە ئۇلارنىڭ يېزىقى بولدى. شۇڭا سوۋېت ئەدەبىياتى سەكسەن نەچچە مىللەتنىڭ ئەدەبىياتىدىن تەشكىل تاپتى.بۇ ئەمەلىيەت مىللەتلەرنىڭ مەمۇرىي رايونلىرىدا، تامامەن باراۋەرلىك پرىنسىپى ئاساسىدا ئۆز تىلىنى ئىشلىتىشنى يولغا قويۇشنىڭ بىر ئۇنۇملىك چارە ئەكەنلىكىنى يولۇق ئىسپاتلىدى. مەن بۇ يەردە رۇس تىلىنىڭ تولى توغرىسىدىمۇ سۆزلەپ ئۆتمەكچىمەن، رۇس تىلى ۋاستىچى، تارىختا، ھەر قايسى مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ بۇيۇك قىرغاقلىرىنى ئەڭ دەسلەپ تۇتاشتۇرغان كۆۋرۈك. ھالبۇكى، بۇ مىللەتلەر تېخى يېقىندىلا بىر ـ بىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلىشمەيتتى. مەدەنىيەت جەھەتتىكى پەرقىمۇ ناھايىتى زور ئىدى، ھەمىسىنىڭ بىر ـ بىرىنىڭكىگە ئوخشاشمايدىغان ئادەت ۋە ئەنئەنىلىرى بار ئىدى. ئۆز ئارا پەقەتلا چۈشىنەلمەيدىغان تىل ئىشلىتەتتى. رۇس تىلى كۆپ مىللەتلىك سوۋېت جەمئىيىتىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئالاقە ـ تىلغا ـ يېڭى «مەدەنىيىلەشتۇرۇش» بىلەن مەدەنىيەتنىڭ بىر ـ بىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشىگە تۈرتكە بولىدىغان تىلغا ئايلاندى.

چۈنكى ئۇ ئادەم سانى ئەڭ كۆپ مىللەتنىڭ، ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئىقتىساد ۋە بارلىق ساھەلەردە ئۈستۈنلۈك ئالغان بىر چوڭ مىللەتنىڭ تىلى ئىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن ئېلىمىزدىكى باشقا ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ تىلغا تەسىر كۆرسەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز ئارا تەسىر كۆرسىتىشىش داۋامىدا ئۆزىنى ئۆزلۈكسىز تۈردە بېيىتتى. ھازىر بىز شۇنداق جاكالىيالايمىزكى، بىز ئىنسانىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن، بىلىككە كەلگەن، كۆپ مىللەتنىڭ تىلىنى ئىشلىتىدىغان سوۋېت مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلدۇق. ئۇ ئېلىمىزدىكى بارلىق چوڭ كىچىك مىللەتلەرنىڭ ئەڭ ئېسىل نەتىجىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ مىللەتلەر تا بۈگۈنگە قەدەر تەپەككۇر، پىسخىكا ۋە رۇمۇش قاتارلىق جەھەتلەردە ئۆزلىرىگە خاس ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ كەلمەكتە. بۇ، سوۋېت مەدەنىيىتى ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، ئىنتىرناتسىئونالىزىملىق

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مەدەنىيەت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ھەر خىل مىللىي شەكىللەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەدەنىيەتتۇر. بۇ خىل مەدەنىيەتتىكى ئىنتىرناتسىئونالىزىملىق يېقىندىن بۇيانقى مەلۇم تەشۋىقاتلاردا دېيىلگىنىدەك مىللىي مەدەنىيەتنىڭ ئورنىغا قاتمال شەكىللەرنى دەسستىش بولماستىن، بەلكى ئىمكانقەدەر پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ ئىدىيىۋى بىرلىكى ئاساسىدا بارلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيتى ۋە تىلىنى راۋاجلاندۇرىدىغان ئىنتىرناتسىئونالىزىمدۇر. بىز مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىنى ساقلاش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش ئارقىلىق پەرقلەرنى تامامەن يوقىتىۋېتىش ۋە مىللىي مەدەنىيەتنى ئىستىلا قىلىۋېتىش خاھىشىغا قاتتىق تۇرىمىز. بۇ مىللىي مەدەنىيەتلەر ئاللىقاچان ئۆز ئورنىنى ئىگىلەپ بولغان، شۇڭلاشقا ئۇنى يوقىتىۋېتىش خاھىشى كىشىلەردە دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئىستىقبالىغا نىسبەتەن ئەندىشە پەيدا قىلىپ قويىدۇ. مېنىڭچە، ئالىيجاناپ گۇمانىزم «ئىنسانپەرۋەرلىك» ۋە ئەخلاقنىڭ ئەھمىيىتى سوتسىيالىستىك مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ بىرلىشىش جەريانىدا، ھەر بىرىنىڭ ئۆز ئىندىۋىدۇئاللىقىنىڭ يوقالمايدىغانلىقىدا، ئۇلارنىڭ ئەزەلدىن بار ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ يوققا چىقىرىلمايدىغانلىقىدا، ھەر قايسى مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزلۈكسىز بېيىتىدىغانلىقىدا، مۇكەممەللىشىدىغانلىقى ۋە راۋاقلىنىدىغانلىقىدا، يوشۇرۇن شەرتلەرنى قازىدىغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. بۇنداق شەرتلەر ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا مەۋجۇت شەرتلەرلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى مىللەتلەرنىڭ ئېسىل ئەنئەنە، مەنىۋى مىراسلىرىدىن، ئۇزۇن مۇددەت داۋامىدا جۇغلانغان تارىخىي تەجرىبىلىرىدىن بىۋاستە ۋاريسلىق قىلىنغان شەرتلەردۇر.

ئەلۋەتتە، بۇ ئوڭايلا ئورۇنلىنىدىغان ئاددىي جەريان ئەمەس. بىز بۇ جەريانىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن غايەت زور، بەزىدە خېلىلا جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرىدۇق ھەمدە بۇرۇن زادىل كۆرۈلمىگەن بەدىئىي تەپەككۇرنى راۋاجلاندۇرۇش يولىدا ھارماي ـ تالماي تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ۋە ئىزدىنىپ ئورتاق تەجرىبىنى قولغا كەلتۈردۇق. بىز تۇرمۇشنى دېئالېكتىكىلىق تونۇش، نۇرغۇن قالدۇق ئىدىيىلەرنى ۋە ئۆسۈپ يېتىلىش داۋامىدىكى «بالىلىق كېسىلى»نى يېڭىش جەريانىنى باشتىن كەچۈردۇق، سوۋېت ئىتتىپاقىدەك غايەت زور، كۆپ مىللەتلىك دۆلەتنى راۋاجلاندۇرۇشتا، مىللىي مۇناسىۋەت جەھەتتە دائىم دېگۈدەك يېڭى جەريان ۋە يېڭى مەسىلىلەرنىڭ كۆرۈلمىسلىكى مۇمكىن ئەمەس. بىر نەچچە يىلدىن بۇيان بەزى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەردە باشقا مىللەت گىراژدانلىرىنىڭ سانى ناھايىتى تېز كۆپەيدى، ئۇلارنىڭ ئۆز تىلى، مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇشى جەھەتتە ئۆزىگە خاس ئالاھىدە تەلىپى بار، مانا بۇ بىزنىڭ يۇقىرىقى سۆزىمىزنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مىللەتلەر تۇرمۇشىنىڭ دائىرىسى بارغانسېرى كېڭەيمەكتە، تۇرمۇش ھەر سائەت، ھەر مىنۇتتا ئۆزگەرمەكتە. بىز ئۇزۇندىن بۇيان قويۇق مىللىي پۇراقتا ئىگە دەپ قاراپ كەلگەن ئالاھىدىلىكلەر تۇرمۇشتىن ۋە كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىن بارغانسېرى يوقاپ، مەدەنىيەت جەھەتتە بىزنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىمىزدىكى توسالغۇغا ئايلىنىپ قالدى. ئارىمىزدىكى ئوخشاشمايدىغان مىللىي ئالاھىدىلىكلەرنى پەرقلەندۈرۈشنى تىلغا ئالغىنىمىزدا، بىز ھامان دېگۈدەك تۇرمۇشىمىزدىكى مۇشۇنداق كۆپلىگەن نەرسىلەرنىڭ بىزدەك تەقدىرى، ئىدىيە سېستىمىسى بىر بولغان، بىر دەۋردە ياشاشۋاتقان ئادەملەرنى يېقىنلاشتۇرىدىغانلىقىنى تولۇق مۆلچەرگە ئالالمايمىز. قاتلاملارنى، كونكرېت مۇھىتنى، كەسىپنىڭ تۇرلىرىنى، ئەڭ مۇھىمى، يېڭى ئادەملەرنىڭ پىسخىك ھالىتىنى مۆلچەرلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى بىلىش كېرەك. سوۋېت كىشىلىرىنىڭ دۇنيا قاراش، پىسخىك ھالەت ۋە ھەرىكەت جەھەتتىكى ئۆزگىرىشىنى ئەڭ چوڭقۇر ئۆزگىرىش. گەرچە بىز باشقا ـ باشقا مىللەتلەرگە ۋەكىللىك قىلساقمۇ، ئەمما تۇرمۇشقا بولغان قاراشتا، تۇرمۇشنى سېلىشتۇرۇشتا، باھالاشتا ۋە تۇرمۇشقا قويغان ئۆلچەمدە ئورتاقلىقمىز بار. مېنىڭچە، ئاز سانلىق مىللەتلەر مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇش جەريانىدا، يېڭى، زامانىۋى مىلودىيە «ئاساسلىق كۈي» ۋە يېڭى ئىدىيىۋى ئېقىمنى ئالقىشلاش كېرەك. بۇلار ئەسلىدىكى مىللىي شەكىللەرنى بېيىتىدۇ، ئۇنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇنىڭ شەرتى بار. بۇ شەرت ئۇ خىل زامانىۋى مىلودىيە ۋە يېڭى ئىدىيىۋى ئېقىمنىڭ ئۆز مىللىتىمىزنىڭ تىلىدىن ئۆزىگە مۇۋاپىق ئىپادىلەش شەكلىنى تاپالاش ـ تاپالماسلىقىدۇر. ھازىر بىز يېڭى يۈكسەكلىككە ئۆرلەۋاتىمىز، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە ئادەمنىڭ يېڭى ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىۋاتىمىز، بۈگۈنكى تۇرمۇشنى بۈگۈنكى ئۇسۇللار بىلەن كۆزىتىشنى ئۆگىنىۋاتىمىز. شۇڭلاشقا، مىللىي شەكىلدە ھازىرقى دەۋر تۇسى جەۋلان قىلىشقا باشلىدى.

ەگەر قاتتىق بېكىنمىچىلىق قىلساق قانداق نەتىجە بولۇشى مۇمكىن؟ ئۇ ھالدا بىزنىڭ ئېرىشكىنىمىز ماھىيەت جەھەتتىكى جا مەدەنىيەت بولۇشى مۇمكىن، چۈنكى رىنىڭدا ئەكس ئەتكىنى، ئەڭ كۆپ بولغاندىمۇ شۇ بىر مىللەتنىڭ ئالاھىدىلىكىنىڭ بىر تەرىپىلا بولىدۇ. باشقا مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى بىلەن ئالماشتۇرۇش بولمىسا،

بولۇپمۇ بىر قەدەر تەرەققىي تاپقان مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى بىلەن ئالماشتۇرۇش بولمىسا، بۇ ئەمەلىيەتتە شۇ بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ راۋاجلىنىش مەنبەسىنى توسۇپ، ، بوغۇپ قويغانلىقتىن دېرەك بېرىدۇ. ئەگەر «مىللەت ئالاھىدىلىكى»نى ساقلاپ قېلىش ئەڭ ئاخىرقى مەقسەت قىلىنغان بولسا، ئۇ ھالدا مۇبداق «ئالاھىدىلىك » ئالغا باسماي بىر ئىزدا توختاپ قېلىش، ئالەمدىن بىخەۋەر ئۆتۈش، نەزەر دائىرىسى تار بولۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ھەمدە شۇ مىللەت مەدەنىيىتىنىڭ سىرتقا تارقىلىشىغمۇ توسقۇن بولىدۇ. مىللىي غۇرۇر ۋە تەكەببۇرلۇق، ناھايىتى روشەنكى، تامامەن مەنداش نەرسە ئەمەس، ئالدىنقىسى ئۆز مىللىتىنىڭ گۈمانلىنىشقا بولمايدىغان ئارتۇقچىلىقلىرىدىن پەخىرلىنىش، ئەمما ئۇنى تېپىلماس نەرسىدەك ھەممە يەردە كۆس ـ كۆس قىلىپ يۈرمەسلىكنى كۆرسەتسە، كېيىنكىسى ئۆزىنىڭ ساختا ئارتۇقچىلىقلىرىدىن مەغرۇرلىنىشنى، ھەتتا ئۆزىنىڭ يېتەرسىزلىكلىرىنى كۆرمەسكە سېلىش، ھەتتا ئۇلارنى شۇ مىللەتنىڭ «ئارتۇقچىلىقى» قىلىۋېلىشنى كۆرستىدۇ. باشقا مىللەتلەر بىلەن مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بارغاندا غۇرۇر بىلەن تەكەببۇرلۇقنىڭ چەك ـ چېگىرىسىنى ئايرىۋېلىشقا زور ياردىمى بولىدۇ. تەبىئىيكى، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇلسا مىللىي ئالاھىلىكلەردە ئۆزگىرىش بولىدۇ ھەمدە مىللىي شەكىل پەيدا بولىدۇ. ئۇلار بىر ـ بىرىگە تەسىر كۆرستىدۇ، بىر ـ بىرىنى قوبۇل قىلىدۇ، بىر ـ بىرىنى بېيىتىدۇ ھەمدە ۋاقتى ئۆتكەن كېتىا رامكىلاردىن قۇتۇلىدۇ. ئەمما، ھەر قېتىم دېگۈدەك گەپ مىللىيلىك ئۇستىگە كەلگەندە، نېمە ئۈچۈنكى، بەدىئىي تەپەككۇر قايسى دەۋردە بولسا، ئۇنىڭ شۇ دەۋرگە خاس ئىجتىمائىي مەنىۋى ھالەتنى ئەكس ئەتتۈرگەنلىكىدىن قەتئىنەزەر، بىزنىڭ كۆزىمىز كۆپرەك ئۆتكەنكىنى كۆرىدۇ. ياق، مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى ئەسرلەردىن بۇيان داۋام قىلىپ كەلگەن مىللىي ئالاھىدىلىكلەرنىڭ يىغىندىسى ئەمەس. مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى دېگەن بۇ ئۇقۇم ئىچىدە ئەزەلدىنلا بار بولغان، ۋاقىتنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن نەرسىلەر، بۈرۈنقى دەۋرلەردە شەكىللەنگەن تەجرىبىلەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ھازىرقى دەۋر رېئاللىقىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن يېڭى نەرسىلەرمۇ بار. سوۋېتنىڭ كۆپ مىللەتلىك مەدەنىيىتىنىڭ ئېسىل نەتىجىلىرىدە جەمئىيەتنىڭ، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق ئۇلۇغ غايىلىرى بار، ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ مىللىيلىكى ئىنتېرناتسىئونالىزىمدىن زادىلا ئايرىلمايدىغان مۇناسىۋەت ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن، ئىنتېرناتسىئونالىزم بۇ يەردە ئالاھىدە مىللىي شەكىل بولۇپ ئىپادىلەنگەن. ئۇلارنىڭ مۇلايىملىق بىلەن بىرىكىشى پىشىپ يېتىلگەن سەۋىيىنى ئىپادىلەپ بەرگەن. ھالبۇكى، ئىنسانىيەتنىڭ ئېڭى، باشقىلارنىڭ چۈشىنىشىگە ئېرىشىش تەشنالىقى ۋە باشقىلارنى چۈشىنىش ئۈمىدى بولسا مانا مۇشۇ يەردىن باشلانغان، ئۇلارنىڭ مەنبەسى مانا مۇشۇ يەردە. مەن بۈگۈنكى دۇنيادا نۇرۇغۇن بەس ـ مۇنازىرىلەرگە سەۋەب بولغان مىللىي مەدەنىيەت مەسىلىسىنى تەپسىلىي شەرھلەپ ئۆتتۈم. ھەر بىر مىللەتنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى ئۆز مەدەنىيىتىگە «ئوخشاشمايدىغان قىياپەت» بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىش ئىمكانىيىتىنى ئاتا ـ قىلغان. ئانا يۇرت بىلەن، ئۆز مىللىتىمىز بىلەن ، مىللىتىمىزنىڭ تۇرمۇشىدىكى جىددىي مەسىلىلەر بىلەن بولغان ئالاقە ـ مۇناسىۋەت گويا ھاياتىي كۈچكە تولغان ھەمدە مول ئۇنۇملۇك سۈتكە ئوخشاش، مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيىتىگە جان، قۇدرەت بېغىشلاپ، ئۇنى راۋاجلاندۇرىدۇ، پۈتكۈل ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ كەڭ زېمىنغا باشلايدۇ. چۈنكى، ھەر بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇشىدا، ئۇلارنىڭ دۇنيانى بىلىشى جەريانىدا نۇرغۇن ئورتاق نەرسىلىرى بولىدۇ، شۇڭا مىللىي نەرسىلەرنى ئىنتېرناتسىئونالىزملىق نەرسىلەر بىلەن قارىمۇ ـ قارشى قىلىپ قويماسلىق كېرەك. مەسىلەن، بىر قىسىم ئاسىيا، ئافرىقا زىيالىيلىرىنىڭ ياۋروپانىڭ مەركەزچىلىكىگە، مەدەنىي تەپەككۇر شەكلىگە قارىتا ئۆز قارىشى بار. بۇنىڭ سەۋەبىنى، ئەلۋەتتە، چۈشىنىشكە بولىدۇ. چۈنكى بۇ نەرسىلەر ئۇلارنىڭ ئېسىگە مۇستەملىكە ھۆكۈمرانلىقىنى، مىللىي غۇرۇرىغا قىلىنغان ھاقارەتلەرنى سالىدۇ. ئەمما، ئىلغار ئاسىيا، ئافرىقا زىيالىيلىرى ياۋروپانىڭ تەجىبلىرىدىن پايدىلىنىشنى ئاللىبۇرۇنلا باشلىۋەتكەن ھەمدە بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى بېيىتقان. ئۇلار ياۋروپانىڭ تەجرىبىلىرىنى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ بايلىقى، يەر شارىدا ياشاۋاتقان بارلىق ئادەمگە مەنسۇپ دەپ تونۇغان.

(ئاپتورنىڭ خەنزۇچە «ئەدەبىيات ۋە سەنئەت توغرىسىدا ئويلىغانلىرىم» ناملىق توپلىمىدىن)

مەنبە:«دۇنيا ئەدەبىياتى» نىڭ 1988 ـ يىل 3 ـ سانى

ئەسكەرتىش: ئۇيغۇر ئاكادېمىيىسى تور بېتىدىكى يازمىلار ئاپتورنىڭ ئۆزىنىڭ كۆز-قارىشىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. تور بېتىمىزدىكى يازمىلارنى مەنبەسىنى ئەسكەرتكەن ھالدا كۆچۈرۈپ كەڭ تارقىتىشقا بولىدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەرلەر ۋە قوليازمىلار كۈتۈپخانىسى